

GEOGRAPHICAL SCIENCES

УДК 910.1(075.8)

ПРОБЛЕМА ПРОСТОРУ В ТЕОРЕТИЧНІЙ ГЕОГРАФІЇ

Шумний Роман Романович
Шевкопляс Тетяна Юріївна

здобувачі вищої освіти

Слюга Аліна Миколаївна

кандидат педагогічних наук,

доцент, доцент кафедри географії

Національний університет «Чернігівський колегіум»

імені Т. Г. Шевченка,

Чернігів, Україна

Вступ. Поняття «космос» – одне з найфундаментальніших географічних понять. Немає роботи з географії, яка б цього не підтвердила. Тим не менш, географія ще не сформулювала чіткого і однозначного визначення географічного простору. Цей факт мав негативні наслідки для географічної теорії, методології та застосування. Намагаючись сприяти його усуненню, ми спробуємо окреслити основні конотації цього поняття.

Мета статті – розкрити сутність поняття простору в теоретичній географії.

Результати обговорення. Поняття «географічний простір» є реляційним. Воно набуває сенсу лише в співвідношенні з іншими поняттями. Поняття «простір» можна розуміти як доповнення до речей, тобто субстанційно уявлених об'єктів. Осмислений таким чином простір є синонімом порожнечі. Поняття «простір» також можна розуміти стосовно окремих елементів ландшафту як їхнього «оточення». Осмислений таким чином простір має характер силового поля. І, нарешті, простір можна розуміти також щодо сукупності елементів ландшафту, тобто системи, що виражається терміном

«синергетичний». Лише цей третій варіант простору слід розуміти під «географічним простором» у повному значенні цього терміна. Лише ця концепція географічного простору як простору, наповненого якістьми у відношеннях і пропорціях, вважається однією з основних передумов для формулювання теорії географії як науки, здатної передбачати і, таким чином, також практично використовувати.

Можливо, жоден інший географічний термін не зустрічається так часто, як космос. Його можна знайти практично в кожному визначенні предмета географії від його народження в античності до наших часів, і він присутній майже в будь-якій роботі з географії. Така висока частота посилань на просторовий аспект є відображенням його актуальності для географії; це одна з основних передумов її існування як науки.

Незважаючи на цю давню традицію та її важливість для географії, тлумачення поняття простору значно відрізняються. Різні трактування простору проектується в теорію і методологію географії, викликаючи численні теоретико-методологічні помилки і непорозуміння. І не тільки те, що відмінності між географічними інтерпретаціями простору або, точніше, «географічного простору» можуть навіть зменшити цінність географічних досліджень для практичного використання.

Оскільки географія немає чіткого визначення «географічного або ландшафтного простору», географічне просторове мислення, здається, коливається між двома полюсами. Один з них представлений концепцією абсолютного простору, інший – концепцією відносного простору. Концепція географічного простору формується під впливом обох цих полюсів. Спробуємо проілюструвати це твердження.

Поняття «абсолютний простір» виникло в класичній механіці або геометрії Евкліда. Це поняття втілює ідею порожнечі, і ідею відсутності будь-якого предмета. Такий простір є якісно порожнім, нерухомим, однорідним. Він може бути довільно розділений на області. Уніфікований поділ можна здійснити за допомогою постійної шкали [1]. У географії абсолютний

простір з відносною точністю представляється системою топографічних координат.

Абсолютний простір як синонім порожнечі сам по собі не має особливого значення для географії. Воно набуває значення лише по відношенню до речей, розміщених «у просторі», як у порожньому контейнері. Таким чином, у географії ми маємо справу з класичною формою просторового мислення, що базується на парі категорій, тобто на категорії «простір» і на категорії «речі». Можна говорити про породження ідей простору за «схемою речей» [2]. «Схема речей» складається з розрізнення двох груп індивідів. До першої групи відносяться мобільні речі. Вони є єдиними носіями якостей. Друга група представлена якісно порожніми нерухомими просторовими областями. Схема речей може бути відносно легко перетворена на мову географії. Просторові ділянки схеми добре відповідають областям, розмежованим за допомогою топографічних координат. Скелі, ґрунт, вода, організми, їх можна інтерпретувати як «речі», як об'єкти, що складаються з різних речовин.

Поняття абсолютного простору стало на довгі роки незаперечним фактом. Навіть це покоління автоматично ототожнило поняття «простір» із поняттям абсолютного простору [1]. Внаслідок цієї традиції географічний простір живе у свідомості непрофесіоналів часто лише у формі абсолютного простору.

Географічна локалізація, як правило, передбачає лише абстрактну локалізацію елементів ландшафту. Таке поверхнєве розуміння географічного простору породжує низку помилок на практиці, а відтак призводить до нерационального землекористування.

Паралельно з ідеєю ландшафтного простору як абсолютного простору в географії існує також ідея відносного ландшафтного простору. Згідно з цією ідеєю ландшафтний простір є «щось більше», ніж якісно порожній.

Уявлення про простір формують спеціальні географічні дисципліни, окремі природничі та суспільні науки, присвячені вивченню окремих елементів ландшафту. Вони створюють поняття, які помітно відрізняються від абсолютного простору. Розвиток цих дисциплін призводить до покращення

точності та адекватності уявлень про простір. На жаль, концепції простору, сформульована у цих дисциплінах, лише рідко приділяється концентрована увага, і, як наслідок, вона зазвичай не визначається чітко.

Поняття простору завжди реляційне. Існує можливість уявити його завжди стосовно окремих елементів ландшафту - елементів, які вивчаються окремими дисциплінами. Таким чином, наприклад, геологія формулює поняття простору по відношенню до гірських порід, ґрунтознавство по відношенню до ґрунту і т.д. Оскільки поняття простору здається зосередженим «навколо» одного елемента ландшафту, ми можемо говорити про моноцентричні простори. Метод генерації понять базується на категоріях, які відрізняються від класичного просторового мислення. Замість схеми речей він використовує іншу схему. Це можна назвати схемою речей у полі [2]. Ця схема виділяє дві категорії - категорію речі і категорію простору – поля. За такою схемою речі не є єдиними носіями якостей.

Моноцентричні простори, засновані на відношенні між ландшафтним елементом і його середовищем, підкреслюють головним чином залежність даного ландшафтного елемента від простору. На відміну від цього, моноцентричні простори-мережі роблять більший акцент на автономії окремих елементів ландшафту, тобто їх здатності створювати певну просторову структуру, яка відображає природу даного елемента.

Моноцентричні простори мають одну спільну рису. Вони задумані стосовно лише одного елемента ландшафту. Не можна ігнорувати той факт, що ландшафтний простір втілює не ізольовані ландшафтні елементи, а елементи, об'єднані в певну систему [3].

Ми спробуємо проілюструвати, як така концепція може бути побудована. Окремих точкам або просторовим областям можуть бути присвоєні різні якості. З точки зору ландшафтного простору, однак, не всі якості доречні. Окремих просторовим зонам необхідно надати якості, що виражають цілісність ландшафту. Це синергетичні якості, тобто якості, які використовуються для назви мережі синергетичних зв'язків у даній області [4].

Такими якостями є напр. «карст», «річкова рівнинна», «горбиста лесова земля», «міська агломерація», «сільський ландшафт» тощо. Назви цього типу можуть означати відносно добре визначені зв'язки за якостями, породами, формами поверхні, ґрунтом, рослинністю, форма господарства та інші елементи ландшафту. Ці елементарні просторові області, тобто області, яким надані синергетичні властивості, утворюють різноманітну просторову мозаїку. Однак окремі елементарні ділянки не ізольовані. Вони пов'язані між собою численними просторовими відношеннями. Численні мережі об'єднують їх у різні просторові, тобто хорологічні системи.

У межах ландшафтного простору, важливі відмінності між вищими та нижчими рівнями ієрархічної структури. Вони означають відмінності між системою (хорологічна система вищого порядку) та її елементами (хорологічні системи нижчого порядку). Ці відмінності також можна інтерпретувати як протиріччя між сукупністю хорологічної системи певного порядку та автономністю її елементів. Автономність хорологічних систем може бути виражена як «емерджентна якість».

Ландшафтний простір, уявлений як ієрархічний порядок хорологічних систем, не є статичним каркасом. Зв'язки між просторовими областями змінюються [3]. Ритм змін відрізняється від місця до місця та від одного ієрархічного рівня до іншого ієрархічного рівня.

Висновки. Поняття простору важливе для географії лише як поняття відношення. Воно набуває сенсу й значення лише у зв'язку з іншими поняттями і, таким чином, може приймати кілька форм. Щодо відношення до речей (як їх доповнення) вона набуває характеру якісної порожнечі, абстрактного абсолютного простору. Щодо відношення до окремих елементів ландшафту простір стає носієм певних якостей і впливів. Таким чином можна уявити різні відносні простори, характер яких залежить від елемента, що розглядається.

З огляду на те, що поняття «географічний простір» причетне до всіх фундаментальних проблем географії, видається вкрай актуальним розробити поняття географічного простору на значно більш адекватному і точному рівні,

ніж раніше.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гукалова І. В. Вступ до фаху: географія і суспільство. Навч. посіб. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. 268 с.
2. Лісовський С. А. Суспільство і природа: баланс інтересів на теренах України». Інститут географії НАН України. К., 2009. 300 с.
3. Немець К. А. Теорія і методологія географічної науки: методи просторового аналізу. Навчально-методичний посібник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 172 с.
4. Шаблій О. І. Основи суспільної географії. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 296с.